

Közép- és kelet-európai alternatívák

Lengyel László: Ezredforduló című tanulmányának vitája

A Magyar Szocialista Párt Közép- és Kelet-európai
Tagozatának 1993. október 8-i tanácskozása

Tabajdi Csaba országgyűlési képviselő, a Tagozat elnöke

Mai ülésünk célja, hogy a napi aktualításoktól némileg elrugaszkodva, kicsit perspektivikusabban gondoljuk végig a magyar külpolitika mozgásterét, cselekvési lehetőségeit, alternatíváit. Ehhez a legjobb alapot Lengyel László barátunk *Az ezredforduló* című tanulmányának külpolitikai része képezi, amelyet mindnyájan ismerünk. Ezért most átadom a szót Lengyel Lászlónak, hogy elmondhassa mindazt, amit fontosnak tart hozzátenni kiegészítésként.

Lengyel László, a Pénzügykutató Rt. vezérigazgatója:

Az Európai Közösségek egyik bizottságának felkérésére írtam ezt a tanulmányt. A megrendelő optimista forgatókönyvet kért arra, hogyan fog festeni Magyarország 2005-ben, amikor bejut az Európai Közösségbe. Megkíséreltem viszonylag realistán leírni azt, hogyan látom én a helyzetet. A gazdasági és részben a politikai trendeknek egyfajta meghosszabbítását próbáltam elvégezni.

Feltehetően *Oroszország fogja a legtöbb vitát kiváltani*. Oroszország helyzetét a legelentetesebben ítélik meg. Az egyik szélső álláspont szerint Oroszország összeomlott, és mind gazdasági, mind politikai összeomlása megállíthatatlan. Az sem biztos, hogy maga Oroszország ebben a formában fenn tud maradni, tehát az a feltevés, hogy Oroszország visszatérhet a közép-európai térségbe, képtelenség. Erre ma sincs, és 10 év múlva sem lesz esélye. A térség lényegében megszabadult ettől a nagyhatalomtól. Ezt a kínaiak úgy fejezték ki,

Keletről Nyugatra Európa közepén

hogya a térképen – ahogy korábban – csak két nagyhatalom maradt a világon: az Egyesült Államok és Kína. Oroszország helyzetét tehát úgy ítélik meg, hogy nincs esély arra, hogy összeszedje magát, és visszatérjen korábbi hatalmi helyzetébe.

A másik álláspont szerint Oroszország tulajdonképpen már vissza is tért gazdaságilag és politikailag egyaránt. Főleg a baltikumi vélemények nagyon erős pesszimizmust tükröznek. Erre gondoltam, amikor arról beszéltem, hogy nem lehet az oroszokat kirakni az ajtó elé, mert tulajdonképpen egy pillanatra sem hagyták el a térséget. Elsősorban, természetesen, gazdasági értelemben. Hosszasan sorolják, hogy Oroszország milyen kényszerítő gazdasági intézkedéseket vezet be Ukrajnától a Baltikumig, Belorusziától Moldáviáig, a kis országok áruátvételének megtagadásától kezdve odáig, hogy nem szállít energiát, vagy a megkötött szerződéseket nem tartja be. Az orosz helyzetről a legkevésbé sem lehet jóslásokba bocsátkozni. Én továbbra is fenntartom, hogy Oroszországnak a térségben komoly szerepe lesz. Ugyanakkor reménykedem, hogy Magyarország átjuthat a másik oldalra a kis államok között, sőt részben már át is jutott.

A másik vitatott kérdés Lengyelország helyzetének értékelése. Itt is két vélemény körvonalazódik. Az egyik: nagyon negatívan bántam Lengyelországgal, mert nem hittem el nekik azt a gazdasági sikert, amelyet ők papíron elértek, és nem hiszem el, hogy Nyugat igazán be akarná őket fogadni. Pedig ők a Nyugattal való kapcsolatrendszerben legalább annyira elől állnak, mint mi, ha nem előrébb. Gazdasági növekedésről, a privatizáció előrehaladásáról és állandóan javuló jelenségekről számolnak be. Őszinte kíváncsisággal várom, hogy ezekről a gazdasági sikerekről mikor derül ki, mennyit érnek. Érdekes módon ugyancsak lengyelek mondják azt is, hogy túl optimista voltam Lengyelország kapcsán. Ott is vannak ugyanis, akik nagyon negatívan látják Lengyelország jövőjét, és azt állítják, hogy a teljes káoszba hanyatlik.

Ugyanez a bizottság arra adott nekem megrendelést, hogy *elemezzem Nyugat-Európa helyzetét*. Mára elfogyott az ő optimizmusuk is. Most éppen azt kérdezik: mi történt itt, Európában? Itt is két álláspontot szeretnék kiemelni. Az egyik álláspont szerint a földrész régiók halmazára bomlik. Lényegében a nemzetállamok teljes felbomlását tételezi fel, és az egyesült Európa helyett egy kaotikus Európa képét rajzolja meg. Ez nyilvánvalóan erős túlzás.

A másik oldalon ugyanez az elmélet felveti, hogy mi fertőztük meg őket, mivelünk, és elsősorban az NDK-val jutott el a méreg Nyugat-Európa testébe. Ha Németország nem ilyen ostobán egyesül, akkor ők békésen tovább tudtak volna haladni az eddigi úton, így viszont mi egy nagy nehezéket raktunk rájuk. Ez reménytelenné teszi a további német szerepvállalást az egységes Európában, aminek következményeit nekik kell viselniük. A kulcskérdés tényleg az, hogy miként ítéljük meg Németország helyzetét, és hogyan fogjuk Németország kelet-európai szerepvállalását látni a jövőben?

Érdekes kérdés, hogy vajon az a váltás, amely végbemegy a '80-as évek végétől, nem hoz-e új politikai és gazdasági modelleket Nyugat-Európában, Ázsiában, az Egyesült Államok-

ban éppen úgy, mint Kelet-Európában? Most azt látjuk, hogy Nyugat-Európában sorra omlanak össze a hagyományos politikai rendszerek. Olaszország például látványosan mutatja ezt: egy 40 éves politikai rendszermodell felmondja a szolgálatot. De Japánban, vagy Dél-Koreában az átalakulás egészen fantasztikus. Nemcsak a mi átalakulásunk történik meg, hanem Nyugat-Európa is rákényszerülhet hagyományosnak tekintett pártrendszerének, szakszervezeti, érdekképviseleti rendszerének átalakítására. Vajon vége van-e a centralizált állami közigazgatásnak? Van-e valóban egy regionális Európa? Ezeket érdemes körüljárni, mert a gazdaságok versenye azon fog eldőlni, hogy ki tudja előbb átalakítani a saját politikai és kulturális modelljét.

Inotai András, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének igazgatója:

A scenáriókhöz gazdasági oldalról szeretnék néhány gondolatot hozzáfűzni. Az első a modernizáció. Azt hiszem, hogy az egész térség – Közép- és Kelet-Európa – jövőjének kulcskérdése a modernizáció. Vakvágányra ment a dolog akkor, amikor a politikai és gazdasági rendszerváltás kapcsán mindenki – főleg Nyugaton – abból a rendkívül leegyszerűsített képből indult ki, hogy most kitört a demokrácia, feltartóztathatatlanul elindultak a piacgazdaság kiépítése felé, következésképpen kitör a jólét. Én kezdettől úgy fogtam fel, hogy 1989–90 történelmi esélyt adott ennek a térségnek egy megkésett modernizáció végrehajtására. Amennyiben ez a modernizáció sikerül, akkor remény van arra, hogy lesz politikai demokrácia, és remény van arra, hogy lesz piacgazdaság. Amennyiben azonban a modernizáció nem sikerül, akkor valószínűleg nem lesz sem politikai demokrácia, sem működő piacgazdaság. Tulajdonképpen a modernizáció az igazi kihívás, és nemcsak számunkra, hanem Nyugat-Európa számára is, hiszen modern Kelet- és Közép-Európa nélkül nincs európai stabilitás. A nyugatiak nagyon nehezen tudnak erre rájönni. Valószínűleg még jó néhány válságra kerül majd sor, amíg nemcsak megértik ezt, hanem képesek és hajlandóak lesznek tenni is valamit.

A modernizáció természetesen belső kérdés, ezt belülről kell végrehajtani, de a nemzetközi tapasztalatok Tajvantól Dél-Koreáig és Spanyolországtól Mexikóig azt mutatják, hogy a modernizáció sikeréhez a következő három külső tényezőnek teljesülnie kell:

1. Legalább középtávon kell egy stabil központ, amihez alkalmazkodni lehet. Kérdésem: adott-e ez Európában?
2. Legalább középtávon szükség van jelentős nettó tőkebevonásra, nettó tőkeáttörésre a modernizációs országokba. Adott-e ez Európában és adott-e térségünkben pillanatnyilag?
3. Szükség van nyitott piacokra. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg azokat a társulási szerződéseket, amelyeket a régió kormányai kötöttek, azt mondhatjuk, hogy ez az idő kényszere volt és nem gazdaságdiplomáciai siker. Ezt muszáj volt megcsinálni. Az lett volna a siker, ha ezt a hármas modernizációs követelményt be lehetett volna vinni a társulási

Keletről Nyugatra Európa közepén

szerződésekre, de ennek nyoma sincs. Én a jelenlegi helyzetben nem látom a Nyugat részéről azt a csomagot, amely a térség számára a modernizációt biztosítaná.

Kelet- és Közép-Európa történelmileg képtelen volt az önálló modernizálódásra. A térség mindenfajta modernizálódása kívülről jött. Vagy ránk kényszerítették, vagy kissé békésebb eszközökkel érték el, például a monarchia idején. Beszélhetnénk persze arról is, hogy ez a modernizáció sikeres volt-e, vagy sem. Ebből a szempontból a II. világháború utáni gazdaságpolitika is modernizációs gazdaságpolitika volt a maga következményeivel együtt.

Milyen ez az Európa, amelyben elhelyezkedünk? Ha abból indulunk ki, hogy valójában hol van Magyarország mozgástere és milyen ez a mozgástér, akkor legalább egész Európát, de még ennél is többet kell figyelembe vennünk. Van egy általános tévhit, hogy megszűnt Európában a hagyományos bipolaritás, a II. világháború után kiépült biztonsági rendszer, és ennek következtében egy teljesen új Európát kell építeni. Azt hittem én is, ez az egyedüli tényező, amely indokolja azokat a következtetéseket, hogy miért nemcsak Kelet- és Közép-Európában lesz szükség változtatásokra, miért nem maradhat Nyugat-Európa sem úgy, ahogy volt. A bipolaritásnak a felbomlása együtt jelentkezett három vagy négy olyan világtényezővel, amelyek egymásra rakódtak, keményen egymásba fonódtak, és nem tudom őket ma már szétválasztani.

Teljesen egyértelmű azonban, hogy az, ami ma a világban és Európában történik, *nemcsak a bipolaritás megszűntének a következménye*, vagy csak a felszínen az. Valószínű ugyanis, hogy azok a változások, amelyek most Nyugat-Európában is felgyorsulni látszanak, bekövetkeztek volna a bipolaritás megbomlása nélkül is, csak éppen más formában, lassabban, rejtettebben. A technológia világméretűvé válása, az óriási elektronizáció, a pénzügyi rendszer világméretűvé válása, a nemzeti költségvetéseknek a teljes szétzilálódása – mind változást követelő tényezők. Az IMF azt mondja, hogy Magyarországon megengedhetetlen a GDP-hez viszonyított 7,5 %-os költségvetési hiány. – Tessék körülnézni Európában! Fél tucat ország nálunk rosszabb helyzetben van, de ez senkit nem érdekel, és csinálják. Más kérdés, hogy lehet-e erre gazdaságpolitikát építeni? A környezeti problémák megjelenése, a szociális jóléti állam szétzilálódása, és tulajdonképpen a politikai rendszereknek is az egyre nagyobb válsága – ezek a kísértetek a bipolaritás megszűntével is felkeresték volna Nyugat-Európát. Valószínűleg gyengébb formában, és talán hosszabb idő alatt jelentkeztek volna a következmények.

Nem kívánok itt szólni Maastrichtről, de nem hiszem, hogy Nyugat-Európa az előre kijelölt úton haladhat. Maastricht egy más világnak a terméke. Egy új világra egészen más alkalmazkodási modellekre, mintákra lenne szükség. Két dolgot azonban szeretnék *Nyugat-Európa jövőjével kapcsolatban* elmondani. Az egyik *a szociális jóléti állam összeomlása*. Ennek a társadalmi és politikai következményei ma beláthatatlanok. Svédországban kezdődött el látványos formában, s nem véletlenül: ott épült ki a legnagyobb mértékben, és folytatódik most Németországban és a többi nyugat-európai országban. Ehhez kapcsolódik az is, hogy *a modern nyugati politikai berendezkedés* részben egy működő kapitalizmuson, egy állandó növekedésen, másrészt egy nagyon jól kiépített szociális hálón nyugodott. Ez volt a po-

litikai pártrendszernek, a politikai szisztémának a kovásza, a konszenzus alapja. Mi történik ezzel a politikai rendszerrel, amennyiben ez a konszenzusteremtő tényező, vagy tényezők nem állnak rendelkezésre? Tovább megyek. Vajon a döntően a 19. század klasszikus kapitalizmusa idején, majd a II. világháború utáni nekilendülésben kialakított sajátos politikai kultúra a 20. század végi kihívásokra megfelelő választ tud-e adni? Kérdezem. Viszont egyelőre nem látok helyette más lehetőséget.

A közép- és kelet-európai térségről. Minden ország elindult a piacgazdaság útján. Magyarország helyzete két szempontból sajátos. Mindkettő az európai törésvonalak kialakulása, vagy újra megjelenése miatt érdemel figyelmet. Először is a hagyományos történelmi törésvonal: a kontinens a keresztény európai értékek és az ortodox, illetőleg bizánci, esetenként akár mohamedán értékek mentén hasad szét. A jugoszláv helyzettel kapcsolatban Nyugatnak a legnagyobb tragédiája egyebek közt az volt, hogy soha nem értette meg: a válság mögött ez húzódik meg, és nem a tagköztársaságok egymás közti újraelosztási harca. A másik törésvonal ennél újabb keletű, az elmúlt 25–30 évben épült ki, a visegrádi országok között húzódik, és ebben Magyarországnak sajátos szerepe van. Úgy gondolom, hogy a magyar előnyök ma is megvannak, de a rendkívül hiányos, rossz, esetenként hamis, ellentmondó makrostatisztikákkal nem mutathatók ki. Ha lennének mikrogazdasági mutatóink, akkor ki-mutatható lenne, mi a különbség például Lengyelország és Magyarország között. – A külföldi tőke beáramlása egyébként elég jól mutatja, mi a különbség.

Hol látok nagy problémákat Magyarországon? Az egész térségben – és nálunk is – olyan felhalmozódó feszültségócot látok, amely, ha nem figyelünk oda időben, komoly problémákat okozhat. Arról van szó, hogy minden sikeres modernizáció, legalább középtávon jelentős nettó erőforrás bevonásra épül. Mondok egy példát. Portugália 1986. és 1990. között, már mint közös piaci tag a modernizáció egy előrehaladott szakaszában felhalmozott 23 milliárd dollár kereskedelmi mérleghiányt. Ez nem okozott semmilyen problémát. De tessék elképzelni, hogy mondjuk egy meglóduló modernizáció első öt évében – és ez nagyon reális alternatíva – Magyarország felhalmoz 20 milliárd dollár kereskedelmi mérleghiányt. Van ennyi az a tőke, ami ide bejön? Azt hiszem, hogy még ha a privatizációt meggyorsítjuk, még ha a térség helyzete stabilizálódik is, még ha a külföldi tőke Magyarországot valamilyen szubregionális központként kezdi is kezelni, akkor is valószínűtlen, hogy ez az összeg megszereshető. Nem az a tragédia a jelenlegi külgazdasági helyzetben, a fölborult egyensúlyban, hogy lesz 2,5 vagy 3 milliárd dolláros kereskedelmi mérleghiányunk. A nagy baj az, hogy nyoma sincs a modernizációnak. Ez még nem egy modernizációs hiány. Erre a modernizációs hiány még a következő években fog ráarakódni, ha egyáltalán beindul ez a modernizáció. Nem látom, hogy ezt a kérdést hogyan lehet pillanatnyilag megoldani. Ha elképzeljük, hogy a modernizációt mindenki meg fogja kísérelni és mindenhol szét fog nyílni az olló, és egy adósságválság az egész térségben egyszerre jelentkezik a '90-es évek közepe táján, akkor nagyon veszélyes helyzet alakulhat ki. Ugyanis egy ilyen jellegű feladat megoldására a világgazdaság és a nemzetközi pénzügyi intézmények sincsenek felkészülve.

Keletről Nyugatra Európa közepén

Ugyanakkor nem látom, hogy *Nyugat-Európában* hogyan lehetne a kétszámjegyű *munkanélküliséget csökkenteni*. A lényeges kérdés: van-e esély arra – és ez egy másfajta szcenárió már –, hogy Magyarország és esetleg néhány más közép-európai ország egy olyan európai egyezmény része lesz, ahol a magyar, a cseh, a szlovák, esetleg akár a lengyel, a szlovén modernizáció fejében, amelyet megfinanszíroz a Nyugat, olyan megrendelésekhez juthat Nyugat-Európa, ami ott csökkenti a munkanélküliséget. Ezt a kérdést egyedül senki nem tudja megoldani. Ma az a helyzet, hogy 3 %-os gazdasági növekedés kell ahhoz, hogy a munkaerőpiacon bármiféle változás bekövetkezzen, tehát munkaerőt felszívó legyen a növekedés. 3 %-os évenkénti gazdasági növekedést a legoptimistább nyugati prognózisok sem említnek. Gyakorlatilag tehát nincs munkaerőfelszívó képesség a következő 8–10 év gazdasági növekedésében.

Németország rendeződése mértékadó vélemények szerint még *10 évet* igényel. Azt hiszem, gazdaságilag ez kevesebb, ideológiailag és mentalitásban – több. És az a nagy kérdés, hogy a gazdasági integráció után milyen irányban következik be az ország politikai és ideológiai integrációja. Nem biztos, hogy ugyanolyan irányban, mint a gazdasági. A gazdasági Nyugatról Kelet felé ment. Nem tudom, hogy a visszacsapás nem jön-e Keletről Nyugat felé. A következő német politikai generációban meghatározó lehet a keletnémet részarány. Bizonyos európai intézményi rendszerek 1945. után nemcsak a bipolaritásnak megfelelően, hanem a hidegháborúnak is megfelelően alakultak ki. Ha nincs hidegháború, akkor ez az intézményrendszer vagy ellenséget keres magának, vagy átalakul, vagy megszűnik. A nagy kérdés az: hogyan tud erre a kihívásra válaszolni az a modernizációs központ, ami számunkra Európában rendelkezésre áll. Számunkra nyilvánvalóan az lenne politikailag a kedvező, ha a Közös Piac köré lehetne a közép- és kelet-európai országokat felzárkóztatni, és egy szét-töredező Európában nem újabb nemzeti nagyhatalmi igényeknek megfelelően alakulnának a kapcsolódások.

Többször felmerül, hogy *van-e nyugati stratégia Közép- és Kelet-Európára vonatkozóan*, és az a válasz, hogy nincs. A probléma nem is annyira az, hogy nincs, hanem a következménye. Ugyanis ebből az következik, hogy a Nyugat minden olyan esetben hajlandó lesz egy tűzoltásszerű együttműködésre, felszíni válságkezelésre, ahol úgy érzi, az ő stabilitása veszélybe kerül. Ez viszont keleti oldalról olyan viselkedésnek adhat tápot, amely azt mondja: ha én rendelkezem a zsarolási kapacitás kritikus minimumával, akkor nyert ügyem van. Valójában sem Magyarország, sem a többi kis kelet- és közép-európai ország nem rendelkezik ezzel, csak a nukleáris hatalmak. Ha viszont így van, akkor soha nem lesz modernizációs támogatás. Akkor mindig csak aktuális tűzoltás lesz, esetenként talán szociálpolitikai tűzoltás is, de ez nem a modernizációban érdekelt rétegek javára történik, és nem az ő számukra növeli meg az eszközöket, hanem azoknak a javára, akik modernizációellenesek, vagy azért, mert a modernizációnak vesztesei lennének, vagy azért, mert képtelenek lépést tartani.

A kérdés az, hogyan lehet olyan együttműködést kialakítani, ami a modernizációban érdekelt közép- és kelet-európai rétegeket támogatja meg? Érdeke-e Nyugatnak az, hogy a ma-

inál még erőteljesebb piaci versenyt kapjanak Kelet- és Közép-Európából? A regionális együttműködésben szét kell választani a kifelé és a befelé irányuló dolgokat. Befelé, úgy gondolom, nem ígér sokat, mert 5 %-os egymás közti kereskedelemre nem lehet építeni semmiféle stratégiát. Ugyanakkor kifelé nagy szükség lenne a közös fellépésre. Bátorítanak erre minket Nyugatról, a Közös Piac részéről is, hogy dolgozzunk együtt. Szeretném azt látni, hogy *egyszer a visegrádiak közösen lépnek fel* a közös piaci tárgyalásokon. Örülnének annak, vagy nem? Ki kellene egyszer próbálni. Azt hiszem, Nyugatnak ez a habozó, bizonytalan magatartása egy erősödő keleteurópai csódtömeeggel előbb-utóbb ki fog kényszeríteni egy, a mainál szorosabb politikai együttműködést a térség országai között.

A gazdasági együttműködés csak következménye lehet egy sikeres nyugati beépülésnek. Akkor viszont meg fog erősödni az egymás közti kereskedelem is. Először a Világ, utána régió – és nem fordítva. Ezzel kapcsolatban még van egy földrajzi tagoltság is: a dolgok egymásból következése. Igaz-e az, hogy Nyugatról Kelet felé az európai modernizáció földrajzi térségeken keresztül vezet, és bizonyos földrajzi térségek nem átugorhatóak? Meg lehet-e azt tenni, hogy először a Nyugat Oroszországgal törődik, mert nukleáris és egyéb szempontból ez a komoly fenyegetés, vagy pedig csak Közép-Európán keresztül lehet stabilizálni Európát? Azt hiszem, csak az utóbbi lehetséges, de erre a Nyugatot még rá kellene döbbszórni, mert pillanatnyilag nem erről van szó.

Magyarország, Csehország és Szlovénia helyzete nem teljesen egyforma. Magyarországnak sajátos földrajzi szerepe van. Sem Csehország, sem Szlovénia nem határos volt szovjet államokkal. Azt a közvetítő szerepet, amiről többször beszéltünk, akár egy ilyen *regionális alközpont* formájában is, se Szlovénia, se Csehország nem tudja eljátszani. Csehország túl közel van Németországhoz, semmi szükség közvetítésre, azt megteszik a németek. A szlovénok ehhez nagyon kicsik, Magyarország esetében viszont meglenne a reális lehetőség.

Azt hiszem, miután mi *policy taker*ek vagyunk és nem *policy maker*ek, tehát mi elszenvetjük, *jobb esetben alkalmazkodunk a változásokhoz*. Magyarországnak arra kell felkészülnie, hogy amit lehet, az ország belülről próbáljon megteremteni, és az adott helyzetből hozza ki a legjobbat. Az amerikai légitársaságok a bulletinjeiben, van egy hirdetés: *In business you don't get what you deserve, you always get what you negotiate* – az üzletben sosem azt kapja meg az ember, amit megérdemel, hanem azt, amit ki tud tárgyalni.

Fülöp Mihály, a Külügyi Intézet igazgatója

Teljesen jogos, hogy felszabadultan és játékosan gondolkozunk egy kicsit a jövőről. Én két évig Párizsban voltam, és most Lengyel László tanulmányát olvasva, valahogy azt éreztem, hogy a politikai gondolkodását behatárolja a jelenlegi világhelyzet és a magyar értelmiségnek az abból adódó fenyegetettség érzése. Különösen a katasztrófaszcenárióknál volt ez érezhető. Én klasszikus diplomáciatörténetet művelek, a dolgokat más alapállásból nézem,

Keletről Nyugatra Európa közepén

megjegyzéseim is abból adódnak. Azt a részét vitatnám az írásnak, amelyben az előfeltevéseket írja le. Azt az alapkérdést, *hogyan békésen, vagy erőszakos cselekményekkel megy végbe az átalakulás*, nem lehet megkerülni, mert ahol békésen ment végbe az átalakulás, ott is egy paraszthajszál választotta el a helyzeteket attól, hogy erőszakos cselekményekbe forduljanak. Magyarországot is ide venném, gondoljunk 1988. június 16-ra, október 23-ra vagy november 15-ére, vagy ami '89 tavaszán volt. Kivétel nélkül szinte minden országban nagyon csekély volt az a választóvonal, ami a békés és az erőszakos átalakulást elválasztotta egymástól. Az elmúlt fél évszázadban egy nagyhatalom nyomta rá a bélyegét erre a térségre. Ezeknek a kis államoknak a nemzeti történelme valamikor 1947-ben ért véget, és attól kezdve a szovjet politika részei voltak az ő politikatörténeteik.

A valóságos csoda 1989–90-ben az volt, hogy egy harmadik világháború nélkül, a térséget lángba borító erőszakos nélkül következett be a változás, és nem az a meglepő, hogy 1991-től kezdve Jugoszláviában és a volt Szovjetunió területén erőszakos cselekmények történnek. Volt egy külső nagyhatalmi kényszer. A Szovjetuniót senki nem utánozta, legalábbis önként nem, mert modellről csak akkor lehet beszélni, ha ezt követik. *Homo sovieticus* pedig nem volt, mert '89-'90-ben ezek a rendszerek, mint oldott kéve omlottak szét. Nem volt tartásuk.

A határok és a konfliktusok kérdése, úgy ahogy van, vitatható. Nehezen hihető, hogy a határkérdés, az európai békerendezés és az európai területi rendezés a jelenlegi európai területi struktúra kérdése. Nem felel meg a valóságnak, hogy a nemzetközi szerződések által garantált határok egy részét már megváltoztatták. Sokaknak az az érzésük, hogy ez a '89–93 közötti átalakulás kataklizmaszerű átalakulás volt, és egyik legfontosabb megnyilvánulása a kis államok fel és további bomlása. De itt különbséget kell tenni a külső és a belső határok között. *A külső határok egyetlen centiméterrel sem tolódtak tovább*. Az európai területi rendezés a II. világháború után alakult ki, és ez egy fél évszázada fennálló, és még valószínűleg nagyon sokáig fennálló területi struktúra, amin a szereplők egyike sem akar, illetve nem tud változtatni. A II. világháború úgy ért véget, hogy a náci Németországgal, amely a világháborút kirobantotta, a győztes nagyhatalmak megosztottsága miatt nem kötöttek formális békeszerződést. Ezzel szemben öt csatlósával – Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal – 1947. február 10-én aláírták a békeszerződéseket. Két másik rendezéssel végleg stabilizálódott az európai területi rend. Az egyik az 1955-ös osztrák államszerződés, a másik az 1990. szeptember 12-i német végleges rendezés. Ezzel fél évszázad alatt kikristályosodott az a mindenki által elfogadott területi rend, amin valószínűleg újabb fél évszázadig különösebb változás nem fog történni. Ez azt jelenti, hogy ha valamilyen határhoz valaki hozzányúl, akkor leomlik ez az európai területi rendszer. Ezek összefüggő szerződések. Románia és Moldávia nem egyesülhet anélkül, hogy meg ne kérdőjeleznék az egész területi rendezés érvényét. Ez egy szilárd területi rend, amely nemcsak a nagyhatalmak, vagy volt nagyhatalmak akaratán nyugszik, hanem a legyőzöttek is belenyugodtak, és nincs olyan európai nagyhatalom, vagy kishatalom, amelyik ezen a rendszeren változtatni tudna. Ez alapvető tény.

Magyarországon folyt vita az ország határaitól, még a Parlamentben is, abszolút szürreális légkörben. Eszerint még vannak, akik azt hiszik, hogy nekünk a saját határainkhoz van valami közünk. Ezeket nem mi szabtuk meg, hanem a nagyhatalmak, és ezek csak akkor változtathatók meg, ha az a három nagyhatalom, amely létrehozta, együttes akarattal kinyilvánítja, hogy ezentúl nem így lesz, hanem másképp. Tehát a magyar politikai életben teljesen *felesleges határokról vitatkozni*, mert ez a magyar politikai akarat birodalmán kívül esik. Egyszerűen értelmetlen erről gondolkozni, mert nincs sem európai, sem Európán kívüli hatalom, amely ezeket a határokat meg kívánná változtatni. Más kérdés, hogy 1991 nyarától kezdve Jugoszlávia, majd az év végétől a Szovjetunió elkezdett bomlani, és aztán Csehországra és Szlovákiára bomlott. Ez azonban csak a belső határokat érinti.

Jugoszlávia és a Szovjetunió volt az a két ország, ahol a rendszer belülről jött létre, megvolt a saját nomenklatúrája, fegyveres erői, és volt egy domináns, uralkodó nemzet. Ez nem hasonlítható a többi kelet-közép-európai kisállamhoz, amelyre kívülről kényszerítették rá a rendszert. Ez az oka annak, hogy ebben a két országban a véres konfliktusok folytatódni fognak. Ez a konfliktusokra vonatkozó megjegyzésem. Az európai békerendezés tehát az én felfogásom szerint most fejeződik be. A katasztrófa scenáriók érthetőek. Különösen az orosz eset, mert a magyar értelmiség történelmi emlékezetébe '56 élménye égetődött bele, meg mindaz, ami '45 után történt, amiből ez a fenyegetettség érzés érthető. De most egyáltalán nem valószínű, hogy ez bekövetkezik. Az orosz katonaság a volt Szovjetunió határain belül próbál rendet csinálni, de nem hiszem, hogy ez a határokon túl fog lépni.

A Nyugat szerepéről. Az 1989–93. közötti változások először tették lehetővé a 20. századi magyar, közép-délkelet-európai és kelet-európai történelemben, hogy ezek a kis országok, amelyek Németország és Oroszország között találhatók, saját maguk kezébe vegyék a sorsukat, saját maguk békés úton, tárgyalásos és együttműködési alapon rendezzék a vitáikat. Igazi, átütő erejű összefogási kísérletre eddig nem került sor, csak a politikai nyilatkozatok szintjén. De ettől még magát az eszmét nem szabad feladni, mert ennek az az alternatívája, hogy meghívjuk a nagyhatalmak beavatkozását. Általában a gyengébb fél – most a bosnyákok – invitálják meg a nagyhatalmi intervenciót, és csodálkoznak, hogy a Nyugat erre az invitálásra nem válaszol. Európa keleti feléből Nyugathoz állandóan érkeznek „avatkozások be!” felszólítások. Ez tipikus politikai elmaradottsági jegy, mint ahogy Európa egész keleti fele egy politikailag elmaradott térség. Ez a rendszer is, amelyet saját magunkból kiizzadtunk, a politikai elmaradottság számos jegyét viseli magán.

Végülis próbáljunk egyszer politikailag felnőtt módon viselkedni, és ahogy a Nyugat, mi is egy be nem avatkozó *non-intervencionista* álláspontra helyezkedni! Ezért azt mondanám, ha derülátóak akarunk lenni, akkor ebbe az irányba kell haladnunk.

Keletről Nyugatra Európa közepén

Somogyi Ferenc, volt külügyminisztériumi államtitkár

A végbement mélyreható változások ellenére a helyzet abban alapvetően különbözik a korábbi, hasonló nagyságrendű átalakulásoktól, hogy nem egy világháború utáni újrendezésről van szó. Nem világháború, hanem a hidegháború ért ezúttal véget, talán ez is magyarázza, hogy a változások horderejüket tekintve mégis egy háború utáni rendezésre emlékeztetnek. Lényeges különbség azonban, hogy amíg a világháborúkat lezáró békeszerződések kizárólag a győztesek szándékai szerint fogalmazódtak, a hidegháború utáni új status quo kontúrjainak kialakulása sok tekintetben mintha önálló pályán futna. Korántsem biztos tehát, hogy a győztesek pontosan olyan új világrendre gondoltak, mint amilyen megvalósulni látszik.

A határkérdés kapcsán úgy vélem, mélységesen tévednek azok, akik abban bíznak, hogy érdemi beleszólásunk van a határok ügyébe. Sem zsarolással, sem a határkérdés lebegtetésével nem vagyunk képesek befolyásolni a nyugati hatalmak álláspontját, még kevésbé rábírnunk őket a határok korrigálására.

Úgy gondolom, hogy az oroszországi fejlemények végkifejletétől függetlenül Moszkva a térségben továbbra is érdemi szereplő marad. Ez nem jelent szükségszerűen negatív jelenlétet. A nyugati reagálásokról sokszor kiérezhető, hogy régi kategóriákban gondolkodva próbálják megközelíteni a mai problémákat. Emiatt aztán egy sor konkrét esetben, amikor a Nyugat határozott fellépésére lenne szükség, ennek az esélye már a kezdetekkor megkérdőjeleződik. Saját lehetőségeink meglehetősen korlátozottak. Arra mindenesetre ügyelnünk kell, hogy lépéseink, megnyilatkozásaink ne Oroszország antagonizálásának irányába hassanak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy eleve le kellene mondanunk a helyzet kedvező irányú befolyásolásának lehetőségéről, közvetlen nemzeti érdekeinket azonban nyilván egy pragmatikus politikai megközelítés tudja a legjobban szolgálni.

Számunkra Európa az igazodási pont. Integrálódásunk Európához ugyanakkor feltételezi, hogy rendezzük a térségen belüli kapcsolatainkat. A magyar külpolitika számára ez konkrét feladatokat szab a jövőre nézve. Tudomásul kell vennünk, a Nyugat mindenekelőtt azt várja el, hogy régióinkban stabilitás és csend legyen. Majdhogynem függetlenül attól, hogy kinek van az adott vitában igaza. A külpolitika lehetőségeinek megítélése és a szomszédokkal való viszony különösen indokolják, hogy érdemi vitát folytassunk a külpolitikai konszenzusról. Ellenkező esetben nehéz lesz kézzel fogható eredményt felmutatnunk szomszédosági kapcsolatainkban. A rendszerváltozások hajnalán élt egyfajta illuzórikus várakozás, hogy most végre győzedelmeskedik az igazság és mindenre pillanatok alatt megoldás születik. Ez természetesen nem következett be. Minimális elvárás azonban az e szándékban rejlő lehetőség kihasználása, amely őszinte, tárgyyszerű párbeszédet igényel. Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy kiszámítható, konstruktív szerepet igyekezzünk játszani a térségben.

Szkai Imre, volt külügyminisztériumi államtitkár-helyettes

Magam is azt hiszem, hogy a térség egészének kulcskérdése a modernizáció. Inotai András nagyon világosan beszélt a gazdasági modernizáció feltételeiről, de ennek más elemei is lehetnek, például a politikai rendszer modernizációja. Ma Kelet-Európa egyetlen államában sem beszélhetünk arról, hogy megtörtént a politikai modernizáció.

A modernizációval kapcsolatos rendkívül fontos kérdés a nemzetfogalom és a nemzeteszme modernizációja. A politológusok úgy állítják be, mintha a nemzetállamiság valami ördögtől eredő rossz lenne. A kérdés az, hogy *kikerülhető e* a fejlődésnek ez a szakasza, *a nemzetállamiság megteremtése, vagy sem?* Ha kikerülhető, akkor miért nem történt meg? Ugyanis '89–90-ben végül is Kelet- és Közép-Európának, a rendszerellenesség mellett, meghatározó tényezője volt a nemzeti elem, ami esetenként nacionalizmusban öltött testet. Miért történt ez? És miért van az, hogy a nemzeti gondolatot, vagy nacionalizmust megtestesítő pártok mindegyik kelet-európai országban meghatározó szerepet játszanak politikában? Ha viszont nem elkerülhető, tehát ezt a fejlődési fázist be kell járni, akkor milyen módon tehető meg úgy, hogy elfogadható lehessen a térség és a világ számára is? Ez rendkívül nagy kérdés. Nem adok választ, mert magam sem igazán tudom a választ.

Nagy kérdés, hogy lehetséges-e együttesen demokráciát és piacgazdaságot teremteni? Véghez vihető e Kelet-Európa államaiban ennek a három tényezőnek a modernizációja, megcsinálható e Lengyelországban, Magyarországon, Romániában, Oroszországban? Véleményem szerint is vannak a térségnek és a térség országainak történelmi, gazdasági, politikai, erkölcsi és egyéb meghatározottságai. A kérdés számomra csak az, hogy *ezek a meghatározottságok mennyire erősek?* Mennyire tartják kényszerpályán, vagy kényszerhelyzetben ezeket az államokat, külön-külön és együttesen is? Ha ezek a történelemből ismert kényszerhelyzetek megmaradnak, akkor a térség egésze számára nem lehet igazán jó jövőt jósolni. A kényszerhelyzetből vannak kitörési kísérletek, amelyek sikerében óriási a nyugat-európai államok felelőssége. Nem tudom, hogy felismerik-e a felelősséget, hogy Kelet- és Közép-Európa, illetve a térség egyes államainak helyzete önmagában nem értelmezhető. Szét kell néznünk a világban, hogy a nagy erőközpontok belső helyzete és egymáshoz való viszonya hogyan alakul. Nem mindegy, hogy ki választ bennünket, mert nem mi választunk, hanem bennünket választanak. Csak helyi érteke van annak, hogy a kelet- és közép-európai államok hogyan külpolitizálnak, nemzetközi helyzetüket nem ez határozza meg, bár nem elhanyagolható, hogy kikkel próbálnak szorosabb kapcsolatot kialakítani. Azokkal, akik húzóerői lesznek az Európai Közösségnek, vagy akik kevésbé fontos szerepet fognak játszani ezen belül. Két dolgot azért ezzel kapcsolatban külön is kiemelnék.

Inotai András azt mondta, hogy *Kelet- és Közép-Európa stabilitása meghatározza Európa stabilitását*. Ezzel én vitatkoznék. Azt mondanám: a globális stabilitás szempontjából elhanyagolható Kelet- és Közép-Európa stabilitása. Erre példa, a jugoszláv válság. Fontos illúzióoszlató jelenség, illetve a nemzetközi erőközpontokkal kapcsolatban, hogy ezek egy-

Keletről Nyugatra Európa közepén

mással ugyanolyan versenyben vannak, mint a segítségért ácsingózó kelet- és közép-európai államok. Számukra ez a térség csak olyan szempontból érdekes, hogy mennyiben erősíti a saját helyzetüket, pozíciójukat.

Az Egyesült Államok befelé és a Csendes óceániai térség felé fordul, a nyugat-európai integráción belül Németország szerepe lényegesen felértékelődik. Végül is marad Európa keleti fele és Ázsia egy része, ahol az Egyesült Államok, mint az egyetlen szuperhatalom, átengedi Oroszországnak a domináns szerepet. Erre több oka is van. Az egyik az orosz katonai potenciál, a másik pedig, hogy az Egyesült Államok nem kíván több erőt és energiát fordítani sem Nyugat-Európára, sem Kelet-Európára. Kelet-Európa tehát marad Németország és Oroszország között. A nagy kérdés az, hogy ki kit választ. Úgy érzékelem, hogy a választások már megtörténtek, és ez irányban folyik a cselekvés. Az Európai Közösséghez való csatlakozásban Magyarországnak, Lengyelországnak, Csehországnak és Szlovéniának nagy az esélye. Végezetül: *van-e kelet-európai politikája Magyarországnak?* Azt hiszem, hogy közel száz éve nincs. – Kell-e? Kellene, hogy legyen! Magyarország akkor válik szimpatikusá és elfogadhatóvá, ha a térségben is stabilizáló tényezőként szerepel. Ezt nemcsak ki kell jelenteni, hanem művelni is kell. Tehát belső (modernizáció), és külső stabilizáló tényezőként kell megjelennie a térségben. Nem vitatott téma ma Magyarországon, hogy az Európai Közösséghez akarunk csatlakozni. Nem tudom azonban, hogy a politikai pártok gondolkodtak-e arról, hogy ez mit jelent. Nem látom egyetlen politikai pártnál sem a világos állásfoglalást két alapvető kérdésben. A határvita kapcsán a Parlamentben nagyon világosan le kell szögezniünk, hogy Magyarország nem kívánja a határok megváltoztatását. Másrészt: mit csináljon Magyarország *a határon kívüli magyarság kérdésével?* Ez alkotmányos kötelezettsége a magyar politikai pártoknak, ugyanakkor világos, hogy amennyiben ennek érdekében cselekszik az ország, nem szívesen látott tag az Európai Közösségben. Ezt a két problémát Magyarországnak nagyon világosan meg kell oldania. Remélem, hogy végül is egy olyan belső modernizációs program készül, amelyre konzekvens külpolitikai magatartást lehet építeni, s ez elvezethet oda, hogy Magyarország ne patrónuskereső külpolitikát folytasson, hanem kiegyensúlyozott kapcsolatot próbáljon kiépíteni Nyugat-Európával, Kelet-Európával és szomszédaival egyaránt.

Tabajdi Csaba

A Kelet-Európa fogalom használatát én szerencsétlennek tartom. Szűcs Jenő nyomán *három régiót* tudok elfogadni Európában, még akkor is, ha az elmúlt 40 év minket közép felől eltolt Kelet irányába. Mi még a szovjet típusú rendszeren belül is megmaradtunk Közép-Európának. Ezért én csak azt tudom elfogadni történelmi, szociológiai, de még politikai értelemben is, hogy Közép- és Kelet-Európa.

Most itt nincs külső birodalmi kötöttség, tulajdonképpen egy *birodalmi vákuum keletkezett* Németország és Oroszország között. Ez a térség egyrészt riadozik Németországtól,

másrészt áhítozik a német tőkére, amely nem nagyon jön, mert Németország el van foglalva keleti felének a domesztikálásával. Elfogadva mindazokat az érveket, amelyeket Inotai András Németországról mondott, én mégiscsak úgy látom, hogy Németországnak a Kelet felé to-
lódása nem fog egyhamar bekövetkezni.

Lengyel László tanulmányából leginkább az hiányzik, hogy végül is milyen terápiák lehetségesek. Két dolgot nagyon hiányolok: *nem érteti meg kellőképpen a nyugatiakkal, hogy mit jelent a nemzet ebben a régióban.* Jacques Attalinak volt egy zseniális mondása: „Közép- és Kelet-Európában nemcsak a piacot kell rekonstruálni, nemcsak a demokráciát kell rekonstruálni, Közép- és Kelet-Európában a nemzetet is rekonstruálni kell.” Meg kell érteni, hogy milyen bonyolult itt a nemzeti problematika. És ezt rendkívül fontosnak tartom. Én is érzékeltem Antall József körében bizonyos időszakban egy lappangó, látens Nagy-Magyarország ideált, ami az utóbbi egy évben már háttérbe szorult, de másfél, két évvel ezelőtt határozottan volt az embernek egy olyan érzése, hogy talán eljátszadottak egymás között a legbizalmasabb körben ezzel a gondolattal.

Nagyon fontos lenne érzékeltetni a nyugatiakkal, hogy *mit jelent a kisebbségi kérdés a térségben,* és hogy a magyar külpolitika szempontjából nem a határkérdés az igazán fontos probléma, hanem a kisebbségi kérdés megoldatlansága. A Nyugatot komoly felelősség terheli azért, hogy egyetlen nyugat-európai integrációs szervezetben sincs komoly kisebbségvédelmi rendszer. Bár ma Magyarországon mindenki a NATO belépést sürgeti, nem árt tudni, hogy a NATO alkalmatlan azoknak a konfliktusoknak a kezelésére, amelyek minket a szomszédainkkal való viszonyunkban jellemeznek. Ezért célszerű lenne, ha a magyar politikai elit inkább szorgalmazná egy válságmegelőző, válságkezelő mechanizmus létrejöttét. A Balladur-tervnek van egy fontos eleme, hogy létre kell hozni egy nemzetközi döntőbírásgot. Ha a magyar kormánynak valóban olyan fontos lenne a kisebbségi kérdés, nemcsak az érzelmi nyilatkozatok szintjén, akkor már ratifikálta volna az Európai és Regionális Nyelvek Chartáját, és ratifikálta volna a múlt év decemberében Stockholmban aláírt szerződést. Ez létfontosságú számunkra: a konfliktus megelőzést ne a NATO-tól várjuk.

Fontosnak tartom, hogy a terápiáknál megmondjuk a nyugatiaknak: az EK-nak az egyik legfőbb küldetése az lenne, hogy a Stauffenberg gróf által kidolgozott kisebbségi rendszert végre vegye komolyan. Sajnos nem fogja komolyan venni. Az Európa Tanács sem, amelynek a bécsi csúcsertekezletén kisebbségi kérdésben semmilyen lényeges megállapodás nem született. Mi harcoltunk, hogy legyen egy kiegészítő jegyzőkönyv, amely jogot adna arra, hogy az Emberi Jogok Európai Bizottsága és Bírósága vizsgáljon kisebbségi jogsértéseket. De a kormányok ezt elutasították, elsősorban a francia, a brit, a török és a görög. Olyan terápiákra gondolok, amelyek döntően, nem pénzigényesek, hanem politikai akaratigényesek. Megértésigényesek, ha nekik fontos, hogy a térségben stabilitás legyen. Sajnos azonban a Nyugat egyre nagyobb érdektelenséggel és távolságtartással figyeli ezt a térséget.

Nem hiszek abban, hogy az orosz birodalom visszavág. Legalábbis – abban a formájában, hogy Közép-Európa újra orosz érdekszféra lenne. Antall József ezzel próbálja ríogatni a

Keletről Nyugatra Európa közepén

magyar közvéleményt, nem sok sikerrel. Nem becsülöm le azt a birodalmi reflexet, amely minden orosz politikusnak a sajátja, de Oroszországnak sem ereje, sem eszköze nem lesz erre. Legfeljebb lenyeli Ukrainát, bár számunkra kulcsfontosságú lenne az, hogy Ukrajna minél függetlenebb, szuverénebb legyen, és mint puffer zóna válasszon el bennünket az oroszoktól.

Az Európai Közösséghez való csatlakozást illetően három komoly versenytársat látok: Szlovéniát, Csehországot, Magyarországot. Jelenleg, úgy néz ki, hogy Csehország kapcsolódásában Németország, Szlovénia esetében Ausztria és Olaszország jobban érdekelt, mint bárki Magyarország csatlakozásában. A másik két országban a politikai elitek harca nem olyan törzsi megosztottságú, mint Magyarországon, és ezeknek az országoknak nincsenek kisebbségi konfliktusai. Ezt a hátrányt külpolitikai eszközökkel nem lehet ellensúlyozni, csak belső integráció-érettiséggel.

Ami a szubregionális együttműködésekkel illeti, a térségben sajnos mindegyik csak üres keret, egy sem működik, egy sem él. A visegrádi négyeket a Nyugat kényszerítette egybe, s hogy mennyire nem él, azt Klaus nyilatkozatai mutatják. A Közép-európai Kezdeményezés teljesen üres keretté vált. A kezdeményező Olaszország és Ausztria tartósan elveszítette az érdeklődését a térség iránt. Az Alpok–Adria Régió hozhat némi eredményt, a Kárpátok–Tisza most van indulóban, az Intermare változatot eléggé hipotetikusnak tartom.

M. Lengyel László újságíró:

Oroszországgal kapcsolatban felvetődik a kérdés: lehet-e antidemokratikus eszközökkel demokráciát teremteni. Amit most látunk, az elindít egy olyan folyamatot, amely elvezethet egy klasszikus tekintélyuralmi rendszer és irányítási struktúra kialakulásához. Ha így konszolidálódik a hatalom Oroszországban, akkor ez már önmagában hordozza egyfajta birodalmi lét visszatérésének a lehetőségét. Nagy kérdés azonban, hogy a december 12.-re kiírt választásokon melyik erő fog győzni. Ha Jelcinék ezt a választást is megnyerik, akkor valószínű, hogy kialakul a felülről építkező struktúra, amely automatikusan magában foglalja valamilyen birodalmi restaurációnak a lehetőségét. De még ez esetben is nagyon erősek a kétségeim arra vonatkozóan, hogy a birodalom képes lesz-e határain kívülre komoly politikai és esetleg katonai nyomással felvonulni. Bár nyilvánvaló, hogy maga Oroszország, a vele való szövetség választható tényező lesz. Ha azt mérlegelem, hogy ki kényszerülhet ennek az alternatívának a választására, akkor Szerbia, Bulgária, Szlovákia esélyét nagyobbak látom, mint Moldávia, vagy Románia ilyen esélyét. Minimálisnak látom Lengyelország vagy Horvátország esélyeit arra, hogy Oroszországot válassza olyan hatalomként, amelynek a bűvkörében kíván létezni. Ukrajna és Belarusz betagozódása sajnos a világpolitika szempontjából majdnem orosz belügyként kezelődik.

Roppantul meg tudom érteni a baltiaknak a félelmét. Energia, energiahordozó, nyersanyag és egyéb tekintetében ezek az országok pillanatnyilag egyértelműen Oroszországra szorulnak. Ők onnan elszakadni nem tudnak, legfeljebb nagyon erős külső szándékkal és

tőkével hozhatók távolabbra Oroszországtól. Ennek jeleit nem tapasztaljuk még a finnek részéről sem. Ha viszont ez nincs, és az oroszok sem keményítenek be, akkor a politikai függetlenség megtartásával vagy megadásával, egyfajta finnesítéssel tudnának megmaradni, nem közvetlenül Oroszországhoz csatolva. Ennek orosz részről vannak kemény feltételei.

Másrészt jó lenne, ha a balti országok politikája – a helyi orosz kisebbségektől való féltelmében – tényleg nem tenne semmi olyat ezekkel a kisebbségekkel, amivel nagyon magukra haragítják az oroszokat. Mert ebben az esetben Moszkva kénytelen reagálni. És ez nyilvánvalóan nem egyszerűen fog lezajlani. Jelcin nemcsak közli, hogy ő lélekben annak a 20 milliónak is a főnöke, aki pillanatnyilag kívül van Oroszország határain, hanem majd meg is mutatja, milyen az, ha valakinek ő a főnöke. S ha a Baltikum direkt biztonságpolitikai féltelmeket kelt Oroszországban, akkor biztosan meg is mutatja.

Balogh András egyetemi tanár (ELTE):

Nagyon hiányzik a gondolkodásmódunkból, hogy ne lezárt kategóriákban gondolkodjunk, hanem értsük meg, hogy a világ teljes egészében nyitott, ha úgy tetszik, kiszámíthatatlan. *Nincsenek eleve elrendelt fejlődési trendek*, nem tudjuk, hogy milyen sínek vannak. Nem arról van szó, megtaláljuk-e a megfelelő sít, vagy milyen gyorsan haladunk rajta, hanem fogalmunk sincs róla, hogy egyáltalán léteznek-e sínek ott? Ez az a gondolkodástechnika, ami rendkívüli módon hiányzik nekünk. Nem vontuk le ugyanis a tanulságokat századunk elmúlt néhány évtizedéből. Meg voltunk róla győződve mindig, hogy alapvetően ki vannak jelölve a fejlődési utak. Magyarországon volt ebben a században immár négy nemzedék, amelynek az életében tökéletesen megváltozott minden. Egyetlenegy bankbetét nem maradt meg, a nyugdíjak odalettek, megszűntek a munkahelyeik, pártjaik, országuk határai és így tovább, tehát minden stabil dolog. Még az egyházak is megszűntek időnként.

A korszerű gondolkodásmódnak, egy politikai erőnek, egy államférfinek és főleg egy értelmiséginek pontosan ez a rugalmasság, nyitottság, ha úgy tetszik relativizmus a lényege. Mindenki rettentően utálja, hogy nem világosak a fogalmak. Ezen viszont túl kell jutnia annak, aki ténylegesen meg akar érteni a világból valamit, és főleg fel akar készülni valamire. Ezzel a hosszadalmas bevezetéssel szeretném indokolni a székszíseimet bizonyos dolgok iránt. – Tudomásul kell vennünk, hogy az integrációs törekvések mellett van egy nagyon erőteljes másik trend is, a régiók kulturális, nyelvi, nemzeti és egyéb közösségeinek növekvő identitástudata! Itáliában úgy omlott össze egy régi politikai struktúra, hogy az egyik sűrűsége egy kifejezetten regionális politikai csoport, és nem a legszegényebbek, hanem a leggazdagabbak. Mert nem csak a szegény akar elszakadni, a gazdag is, amint a csehszlovák példa ezt világosan mutatta.

A nagy európai integráció nem fogja eleve megoldani a nemzetiségi, nemzetek közötti konfliktusokat. Először is senki nem integrálódik azzal, akinek problémái vannak. Másrészt pedig elég lecke nekünk az, ami a Szovjetunióban, Jugoszláviában, Csehszlovákiában történt:

Keletről Nyugatra Európa közepén

az integráció nem oldotta a nemzetiségi és kisebbségi problémákat, s mivel ezek nem voltak megoldva, az integrációk szétbomlottak. Arra, hogy különböző egymással szembenálló, acsarkodó, antagonisztikus viszonyban lévő egységeket összevonnak egy egységbe, és ettől megoldódnak az ügyek, erre semmiféle történelmi bizonyíték nincs és semmiféle józan érv nem szól emellett. A tapasztalat sajnos azt mutatja, hogy etnikai konfliktusok, sőt etnikai tisztogatások gyakorlatilag a világ demokratikus rendszereinek politikai és nemzetközi politikai gyakorlatában mindig is jelen voltak. Etnikai alapon osztották fel Indiát, Palesztinát és folytathatnám a sort. Tulajdonképpen ez része volt a mindenki által elfogadott demokratikus gyakorlatnak.

Végül is térjünk vissza a realitásokhoz, és próbáljuk elemezni a kérdéseket úgy, ahogy azok vannak! Illúzióinktól megszabadulunk, és ez nagyon nehéz azoknak, akiknek csak illúzióik vannak. Ebből következően persze ez a fajta szemlélet nem arat különösebb sikert sem itthon, sem pedig külföldön.

Lengyel László:

Megpróbálok néhány dologra reagálni. A legélesebb vitánk Fülöp Mihállyal van. Kénytelen vagyok azt mondani, hogy Kelet-Európa jelentős részében igenis itt volt a homo sovieticus, és itt volt a szovjet rendszer, és ez nem egyszerűen csak egy idegen rendszer elnyomó gépezete volt, amely után, mihelyt kiment, abban a pillanatban az emberek a felszabadultság őszinte örömeivel, demokratikusak és piacgazdálkodás-hívók lettek, mert negyven évig csak erre vártak. Érdeemes meghallgatni a Németország nyugati részén élőket, mi a véleményük a Németország keleti részén élőkről. Meglepő módon azt mondják: lehet, hogy gazdaságilag rendbe lehet hozni Kelet-Németországot, de a keletnémetek sok nemzedékének ki kell halnia ahhoz, hogy a homo sovieticus magatartás kivesszen. Elképesztő mértékben van itt ez a hatás. Simán menne az átalakulás, ha csak a szovjet hadsereg kivonulását kellett volna megvárni. Egyébként éppen ez az a drámai kérdés, ami szerintem minden nap felmerül, hogy a génjeinkbe szinte beleivódott egy csomó olyasmi, amit mégiscsak *homo sovieticus*ként kell leírni.

A határok kérdése. Értelmes-e egyáltalán felvetni a határkérdést? Nyugati szemszögből nézve a határkérdés örültség. Nem azért írtam a határokról, mert meg vagyok győződve, hogy határkiigazításokkal megoldódik Kelet-Európa, Közép-Európa sorsa, hanem azért, mert ez a helyzet az, ami ma véres háborúkat indít el. Be lehet csukni a szemünket, és úgy tenni, hogy csak akkor foglalkozunk a határokkal, amikor már lőnek.

Kelet-Európában ma térképháború folyik. Itt most nemcsak arról van szó, hogy elfajult szélsőjobboldali elemek, hanem titkon mindenki azt gondolja a kormányzatok egy jelentős részében, hogy a kisebbségi ügyek alapján véve határügyként megoldhatók. Hiába mondanám azt, hogy ez örültség, a katasztrófa forgatókönyvek között mégis szerepel ez, mint egy örült lehetőség. Nem foglalkozni az örültséggel, az ugyanolyan örültség! Én azt látom, hogy a kelet-európai országokat – s a mi külpolitikai lángelménket is – a német határ

megdőlése arra a feltételezésre indította, hogy akkor megdőlhet más határ is. A nyugatiak ugyan azt mondják: ezzel vége. De a kelet-európai országok vezetői mind arra gondolnak, hogy Németország most a világháborúért elégtételt kapott visszamenőleg, és úgy vélik, hogy a vesztes nemzetek valójában győztesek. Kérem, hallgassanak meg egy horvátot ebben az ügyben. A nemzeti pénzük kibocsátásától kezdve az egyenruhákig: győztünk, megnyertük a békét, ők pedig vesztek. Nem akarom felidézni a magyar politikai életből ugyanezeket az urakat. Abban a pillanatban megjelenik a határkérdés: ha Németország visszakaphatta mi miért nem? Ezt kérdezik a horvátok, a szlovének a szerbekkel szemben. A kommunizmus elleni harc nevében vissza akarják követelni a területeiket. Hallottam az elmúlt hetekben ilyen Horthy Miklós újratemetése kapcsán. Ne felejtjük el, ez nyílt üzenet! Miért Németország a kivétel? Milyen alapon adunk Németországnak jutalmat, s a többiektől miért tagadjuk meg? Elismerem, hogy jogtalan ez a kérdés, nem szabadna ezt a kérdést felvetni, de ez a kérdés itt a kelet-európai nemzetekben mindennap felmerül. Az utolsó megjegyzésem a határkérdéshez az, hogy furcsa módon Nyugat-Európa is tele van határkérdéssel. Szinte egyetlen határ nem létezik ma már Európában, amit ne kérdőjeleznének meg belülről.

A másik vitatott kérdés, hogy *az Európai Közösségek a nagy integráció felé tart-e, vagy éppen a dezintegráció, a szétválás felé.* Nekem az a benyomásom, hogy inkább a szétmenés felé tart. És nem lep meg, hogy éppen a gazdagok akarják ezt. Kelet-Európában is a gazdagok kezdték. A szlovének voltak, akik elsőként kiváltották Jugoszlávia felbomlását, és a horvátok is alapjában véve, mint gazdagabbak mondták: ne fejjenek minket a szerbek! Aztán később ezt nemzetileg még leöntik mindenféle elmélettel, de ez valójában a szegényebbek és a gazdagabbak közötti ellentét, és Csehország is mint gazdagabb vált el Szlovákiától.

A gazdagabbak kvázi közössége nem kíván együttműködni a szegényebbekkel. Ez most már bekerült a centrumba is. Azt hiszem, hogy a Nyugatnak nincs stratégiája Kelet-Európára, sőt bizonyos értelemben világméretben sincs. Ez azért van így, mert nincs egységes „Nyugat”. Tulajdonképpen még az Egyesült Államok is bonyolult belső konfliktussal küzd, tehát talán még az Egyesült Államoknak sincs világstratégiája. De van egy bizonyos globális értékelési szisztéma, amit kialakítottak. A '80-as, '90-es évek szisztémája különbözik a '60-as '70-es évekéétől. Abban a szisztémában a két világhatalom abban küzdött egymással, hogy ki tudja kiszorítani bizonyos vákuumterületekről a másikat. A globális világstratégia megváltozása (elsősorban persze a vietnami háborúból fakad a tanulság) azt jelenti: nem bemeni. A Nyugat megüti az adott területet, az összeomlik, s utána azt mondja: próbálj a magad lábán megállni, én nem megyek oda. Ez Kelet-Európára is vonatkozik. Megütöttek minket, összeomlottunk, és vártuk, hogy idejöjjenek. – Nem jönnek. Az ázsiai országok nagy része ugyanígy járt. Azt mondták nekik: majd ha demokrácia lesz, odamegyünk. Szó sincs róla. Pufferövezeteket csinálnak, hogy még csak ki se tudjon jönni belőle senki. Mi is az egyik ilyen pufferövezet vagyunk. Nehogy véletlenül kimeneküljünk!

Nem akarnak bejönni, ezt most már a háborúnál is lehet látni. Ez az, amit meg kell tanulnunk. Szerintem ez nem fog változni stratégiailag. Sőt, olyan mértékig nem, hogy a terü-

Keletről Nyugatra Európa közepén

letek átengedésében többé-kevésbé most is meghatározzák a nagy érdekszférákat. Ebben a régióban nem azért lesz Oroszország meghatározó, mert hihetetlenül erős, hanem azért, mert ha ebben a vákuumtérségben konfliktusok lesznek, s azokat nem kívánja megoldani a Nyugat, de valakinek meg kell oldani. A magyar külpolitika is elkezdett Jelcinnel tárgyalni és külön szerződéseket próbált garanciákat kapni Romániával, Szlovákiával szemben.

Mindenki megpróbál valamelyik nagyhatalomtól garanciát szerezni, s mivel Nyugatról nem lehet, kénytelen Moszkva felé fordulni. Ezt nem katonai értelemben vetem fel. Szerintem Oroszország nem annyira katonailag érdekes, hanem azzal, hogy mi lesz a gazdasággal. Minél inkább tart a dekonjunktúra Nyugat-Európában, minél nehezebb lesz arrafelé menni, a kelet-európai országok jelentős része annál inkább szorul Keletre, hogy elhelyezék az áruikat és megszerezzék a piacokat. Oroszország szerepének a növekedése arra vezethető vissza, hogy e térségben nincs más hatalom, amely be tudná tölteni ezt a szerepet.

Végül. – Ezek a forgatókönyvek csupán egy kataszter, amelyben lehetséges variációk vannak. Ezekben a lehetséges variációkban kellene eligazodnunk, s nagyon örülnék, ha a magyar külpolitika, közelebb jőve a gyakorlathoz, ki tudna lépni abból a kávéházi politizálásból, amikor innen Budapestről magyarázzuk meg Amerikának, hogy mit kéne csinálnia, és csak csodálkozunk, hogy mégsem azt csinálja.

A másik oldalról ugyancsak provinciális politizálás, amikor a kis közép-európai problémáinkból kiindulva próbálunk meg politikai előnyöket szerezni. A külpolitikának kell már végre egy áttekintés arról, hogy a világban nagyhatalmak, nagy gazdasági erők mozognak, amelyeket nem lehet ráolvasással gyógyítani. A magyar szerep nem az, hogy mi integráljuk Kelet-Európának az országait, vagy velünk együtt integrálódik Kelet-Európa. Nem az a szerepünk, hogy a külpolitikánkkal valamiféle vezető helyet foglaljunk el, hanem egy szerény szerep hárul ránk, mint például Ausztriára. Azt hinni, hogy Európába valamiféle nagy kelet-európai egységben fogunk bejutni, s e szerint külpolitizálni, illúzió.

Viszont Ausztriának, Kreiskynek mindvégig volt keleti politikája. Az osztrák kapcsolat, – hogy mi odamentünk és ők idejöttek, árut és életformát kínáltak és mi vevők voltunk – jobban föllazított minket, mint egy ellenzéki szuperirat. Szerintem ők döntötték meg ezzel Kádár János rendszerét. Állítom, hogy Romániát vagy Szlovákiát is így lazíthatjuk föl, és nem azzal, hogy kisebbségvédelmi törvényekkel bombázzuk őket, amelyeket ők sosem fogadnak el. Egyetértek azzal, hogy az is kell, de nem – helyette. Az osztrák politika nem akart a világsajtó első oldalára kerülni. A mi külpolitikánk ennek pont az ellenkezőjét teszi. Mi állandóan fel akarunk kapaszkodni a térképre, de ez az, amit újra kell gondolni, mert ez sokkal hosszabb távú kérdés.